

A nemek szerinti személynévhasználatban történetileg jól megragadható a férfi-dominancia: a férfiak esetében minden szerkezeti típus adatolható, míg a nőknél egyes típusok (így az egytagú ragadványnevek, keresztnév + foglalkozásnév szerkezetek) hiányoznak; emellett a férfiak névanyaga alkotja a jelöletlen típust körükben. Ugyanakkor az egyenjogúsodás a 20. század második felében kimutatható folyamat: a névtani alrendszer más nyelvi alrendszereknél érzékenyebben reagál ezekre a társadalmi változásokra.

A társadalmi osztályok szerinti személynévhasználat szintén jellemző tagolódást mutathat. A nagyobb presztízsű rétegek esetében a névkiegészítő titulussal + személynév szerkezet (*Meester Stroobants*), a középső rétegeknél a keresztnév + foglalkozásnév típus (*Jef den Blokmaker*), az alsóbb osztályoknál a keresztnév + a foglalkozásra metonimikusan utaló megnevezés használata (*Miel Gazet*, újságárus) tekinthető karakterisztikus jegyek. Jellemző különbség az is, hogy az első típus megalkotásában rendszerint a nagyobb tiszteletet jelző családnév, az utóbbi kettőben a keresztnév játszik szerepet.

Az életkor szerinti jellemzők közül a szerző a felnőtt és a fiatal korosztályok ragadványnevéadására és -használatára közti különbségeket tárgyalja. Formai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt mutatkoznak eltérések; az ifjúságra például jellemzőbbek a külső jegyeken alapuló nevek, a játékos névalkotásmódok és a másik korosztály által adott nevek használata. (Nemek közti eltérések szintén adódnak; a fiúk közt gyakoribbak a ragadványnevek, köztük is a családnévből és az angol nyelvből származók.) A fiatalabb és idősebb korosztályok ragadványnevei közti különbségek elsősorban életkori sajátosságokkal magyarázhatók, bizonyos vonatkozásokban pedig a felnövekvő generációkra jellemző újdonságként (például egyes képzésmódok és az angol vonatkozásában).

6. VAN LANGENDONCK monográfiája egyrészt korábbi névelméleti és névrendszertani ismereteket foglal össze, másrészt új eredmények és szempontok közreadásával egészíti ki azokat. A névelméleti problematika módszeres nyelvészeti feldolgozásaira máig kevés példa akad (a kérdéskörök egyfajta nyelvészeti negligálása inkább jellemző), így munkája valóban hiánypótlónak számítható. A mű áttekinthető szerkezete, logikus szerkesztése (a nagyobb fejezetek mindegyikéhez rövid bevezető és összefoglalás is társul) ugyancsak példaértékű; kézikönyvszerű használatát tárgymutató segíti.

A tulajdonnév, ez az univerzális nyelvi kategória elsősorban nyelvészeti figyelmet igényel; ezzel a nyelvészeknek és a névkutatóknak egyaránt tisztában kell lenniük – vallja a szerző. És mint arra maga is példát ad: erős interdiszciplináris vonatkozásokkal és a legszélesebb értelemben vett nyelvészet keretein belül kell elhelyeznünk, kutatnunk sajátosságait.

FARKAS TAMÁS

**CARLA MARCATO: NOMI DI PERSONA, NOMI DI LUOGO
INTRODUZIONE ALL'ONOMASTICA ITALIANA
[Személynevek, helynevek. Bevezetés az olasz névtudományba]
Il Mulino, Bologna, 2009. 234 lap**

1. Az olasz névtan számos jeles képviselője közül az udinei egyetem professzora, CARLA MARCATO készítette el az Il Mulino kiadó néhány éve elindított, az olasz nyelv

különböző aspektusait feldolgozó Itinerari című sorozatában a „Nomi di persona, nomi di luogo” (Személynevek, helynevek) című névtani összefoglalót. A vállalkozás azért jelentős, mert a történeti nyelvészetet és a dialektológiát művelő nyelvtudósok, illetve az irodalmárok közül is sokan foglalkoznak az onomasztika kérdéseivel. A névtudomány itáliai fellendüléséhez erőteljesen hozzájárult a kilencvenes évek második felében alapított két folyóirat, a Rivista Italiana di Onomastica (RION.) és az *Il nome nel testo* jelenléte és időközben kivívott tekintélye.

A középgenerációhoz tartozó CARLA MARCATO tudományos érdeklődése sokrétű. Szerzője a már említett sorozatban megjelent dialektológiai összefoglalásnak is (*Dialetto, dialetti e italiano*, 2007), idén az amerikai kontinens és Itália közötti, a táplálkozás körébe sorolható kifejezések kölcsönös egymásra hatását feldolgozó kutatásait publikálta önálló kötetben („Parole e cose migranti” tra Italia e Americhe nella terminologia dell'alimentazione); társszerzője volt egy, a fiatalok nyelvét feldolgozó kötetnek (*Parlare „giovane” in Friuli*, 1994), továbbá a kilencvenes években többször is kiadott, az olasz dialektusokat feldolgozó etimológiai szótárnak (*Dizionario etimologico dei dialetti italiani*). Az udinei egyetem többnyelvűség-kutató központjának a vezetőjeként felügyeli a Plurilinguismo című periodika működését is. Névtani vonatkozású munkái közül a legjelentősebb kétségtelenül az ENZO CAFFARELLIvel közösen készített, 1800 oldalnyi, kétkötetes olasz családnévszótár (*I cognomi d'Italia. Dizionario storico ed etimologico*, 2008).

A hatalmas olasz névtani anyagnak a sorozat által megszabott terjedelmi keretben (kb. 260 oldal) való áttekintését a szerző tíz fejezetre tagolva látta megoldhatónak: az első, bevezető részt (9–28) három személynevekkel (29–104) és négy helynevekkel (105–90) foglalkozó fejezet követi, a 9. fejezet az etnikumneveket (191–206), a 10. pedig az egyéb tulajdonnévfajtaikat (207–14) írja le. A kötetet a hivatkozott irodalom jegyzéke (219–27) és a tárgymutató (231–4) zárja. A sorozat többi tagjához hasonlóan itt is szerepel a fejezetekbe illesztett, „Quadro” elnevezésű, összesen 23 kisebb, 1-2 oldalnyi „keretes rész”: ezek egy-egy speciálisabb és kisebb részterületet bontanak ki, vagy adatközlő jellegűek. Megjegyzendő, hogy tipográfiai okokból ezek a csupán vízszintes halványzürke vonalak között elkülönített, néha több oldalnyi szakaszok olykor megzavarják a főszöveg folyamatos olvashatóságát (pl. 96–7).

2. Az első, bevezető fejezetben az olvasó megismerkedhet a köznévi és a tulajdonnévi elkülönítésének, a tulajdonnév jelentésének, továbbá a köznevesülés és a tulajdonnevesülés folyamatának a problematikájával. Az utolsó, egy oldalnyi irodalmi idézetekkel illusztrált részben összesen négy oldalnyi terjedelemben, diakrón megközelítésben esik szó az irodalmi névadásról is (25–9). Elsősorban interdiszciplináris jellege miatt ez a téma az olasz kutatók körében annyira népszerű, hogy 1994-ben Pisában meg is alakult az *Onomastica & Letteratura* elnevezésű, évenként konferenciát is rendező névtudományi társaság; ennek orgánuma az 1999-től megjelenő *Il nome nel testo* című periodikum (I. Névtani Értesítő 20: 122–4). Mindezek okán talán külön fejezetet is érdemes lett volna szentelni e témakörnek – a szerzőt ebben valószínűleg csak az irodalmi névadással foglalkozó anyag rendkívüli bősége, illetve a kötet terjedelmi korlátai akadályozták meg. A bevezető fejezet keretes részeinek témái: a névtan alapterminusai, az *-onimo* képzővel alkotott terminusok, valamint a nagy- és kisbetűs írásmóddal kapcsolatos kérdések.

Az antroponomasztika tárgyalása a keresztnevek, a családnevek és a ragadványnevek három nagyobb fejezetében történik meg. A személyneveknél az általános történeti

kép és a tipológia felvázolása mellett szó esik még a névdivatról, a névválasztásról és a névgyakoriságról; a családneveknél a történeti kép mellett részletes nyelvi-nyelvészeti elemzést is találunk, illetve szó esik területi disztribúciójukról és gyakoriságukról, továbbá megváltoztatásukról is. A ragadványnevek fejezetében az általános kérdések tárgyalásán és a tipológia bemutatásán túl a szerző kitér arra a jelenségre is, hogy egy-egy közösségben, területen a túlzott névhomonímia ellensúlyozására a ragadványnév gyakran második családnévi funkciót tölt be. Példaként a szerző a Chioggia városában évszázadok alatt kialakult helyzetet mutatja be részletesebben (97–9): itt a *Boscolo* és a *Tiozzo* családnevek voltak olyan gyakoriak, hogy – az azonosítást megkönnyítendő és a rokonok közötti házasságkötést elkerülendő – a családok nagy része olykor női ágon is öröklődő, anyakönyvileg is bejegyzett ragadványnévet vett fel (ennek helyi neve *deto* 'mondott'), így kettős családnevek számai keletkeztek. Sőt: ugyanitt létezik a második ragadványnév intézménye is (ennek helyi neve *nomenansa* 'megnevezés'; 94), ezzel egy-egy nagyobb családon belül az ágakat különböztették meg. (Hasonló, a névhomonímia következtében felmerülő azonosítási problémáról árulkodik az a legújabb kori eset, melyről nemrég a RION. számolt be: egy bellagiói bankban a gyakori *Gilardoni* és *Gandola* családnevek mellé jegyezték be a városkában használatos ragadványneveket, nehogy összekeverjék az ügyeket és a számlákat; vö. RION. 2009: 809–10). A keretes részekben feldolgozott tíz téma a következő: női nevek a 13. századi Sienában; ideológiai alapon született személynévek; családnévi, illetve helynévi eredetű személynévek; az utóbbi évtizedek divatnevei; állatnevek (tehenek, lovak, kecskék neve, továbbá kutyák neve a 2004. évi római gyakorisági adatokkal); a névsorrend; kettős és hármas családnevek; a kitett gyermekek nevei; érdekességek (igen rövid, illetve igen hosszú nevek stb.); az álnév.

A toponomasztika négy fejezete közül az elsőben esik szó olyan általános kérdésekről, mint a népi és a művelt hagyomány együttélése a névállományban, a helynévtan és a történeti nyelvtan viszonya, archaizmusok a nevekben, népetimológias értelmezések stb. Szintén itt mutatja be a szerző egy viszonylag hosszú részben (123–8) a helynévváltozások és -változtatások számos típusát és esetét, továbbá a helynevek polimorfijával kapcsolatos kérdésköröket (133–6), kitérve a törvényi vonatkozásokra is. Az olasz névtani kutatásokban általánosságban is erőteljesen jelen lévő, a helynevek rétegződésével foglalkozó második fejezetben (más szerzőkhöz hasonlóan) MARCATO is a prelatin, a latin és a posztlatin korszakok népeihez és nyelveihez köthető csoportosításban elemez számos, olykor máig vitatott nevet, névtípust, utalva egyúttal a módszertani nehézségekre is. A harmadik helyneves fejezet foglalkozik a természettel kapcsolatos nevekkel („leíró helynevek”, növénynévi és állatnévi helynevek, víznevek, hegynevek), a negyedik pedig az emberi vonatkozásúakkal (a szerző megfogalmazásában: ezek az ún. „antropizált helynevek”, azaz: személynévi eredetűek, a szentek nevével kapcsolatosak, településnevek és belterületi helynevek). Az itt is tíz kapcsolt keretes részben feldolgozott témák: a *Roma*, *Firenze*, *Milano* és *Venezia* nevek etimológiái; a külterületi helynevek; a fasizmus alatt született városnevek; *Itália* és a tartományok nevének etimológiája; *Lombardia* etimológiája; tautológia a helynevekben; hiedelmekkel és kultuszokkal kapcsolatos helynevek; a *strada* 'utca' szóból származó helynevek; furcsa városnevek; a helynévadás törvényi háttere.

Külön fejezetbe kerültek az etnonimák és a származási helyre utaló népi mondókák, csúfolók (*blasoni popolari*). Az etnonima fogalmát az olasz nyelvtudományban szokásos módon a szerző tágan értelmezi, így ide sorolja a helynévből képzett (mellék- és fő-)neveket

is (pl. *milanese* 'milánói' stb.). E kiterjesztés okán szinte szükségszerű a helynevekből etnikumnevet képző morfémák felsorolása (199–202), továbbá annak bemutatása, hogy a névtan és a morfológia ezen egymással erősen érintkező határterületén milyen nehézségek merülnek fel még az anyanyelvűek számára is. (Ezért ezeknek a képzett alakoknak a feltüntetése nemcsak az általános szótárak kötelező feladata, hanem az 1981-ben megjelent „Dizionario degli etnici e dei toponimi italiani” című szótárban külön is közreadták őket.) Bonyolítja a képet a klasszikus hagyomány továbbélése és a dialektális beágyazottság is. Mindezek következtében egy-egy helynévnek néha 5-6, más és más értékű melléknévi változata is lehetséges (pl. a *Padova* városnévhez ma a *padovano* 'padovai' etnikumnév tartozik; a választékos-irodalmi *patavino* 'ua.' alak a város latin *Patavinum* megnevezéséhez köthető, ugyanennek középkori *Pava* névváltozatából származik viszont a *pavano* 'ua.' alak; családnévként való előfordulásuk okán létezhet továbbá a *padovese* és a *padovin* melléknévi változat is; további példákkal együtt l. 194–8). E részben esik szó az endogén és az exogén megnevezésekről is. – Részben a néprajzi vizsgáldások körébe is vonhatók az etnonimát tartalmazó népi megnevezések és mondókák, melyek lehetnek leíró és körülíró (pl. *ambrosiano* 'milánói'), másfelől csúfoló jellegűek (pl. az összehasonlítás szinten is ismert híres venetói mondóka – *Veneziani gran signori / padovani gran dotori / vicentini magnagati / veronesi tuti mati* –, melynek magyar fordítása így hangozhatna: *A velenceiek nagy urak, a padovaiak híres tudósok, a vicenzaiak macskát esznek, a veronaiak pedig mind bolondok*). Jóllehet a népi megnevezések és mondókák összegyűjtése és rendszerezése még várat magára (205), akár helyi honlapon is szép számú adat lelhető fel. A félsziget tájnyelveiben való sűrű jelenlétük oka a sok évszázados megosztottságban való együttélés következtében kialakult erős ön-, illetve másságtudatban keresendő.

Mint ismeretes, az egyéb tulajdonnévfajták kategóriájába tartozó névtípusok köre és az ezekre vonatkozó szakirodalom volumene az utóbbi évtizedben megnőtt, éppen ezért a kötet utolsó, ezeknek szánt fejezete igen hosszú is lehetne. Néhány névtípus megnevezése, illetve ezek taxonómiai és terminológiai problematikájának a rövid felvázolása után azonban a szerző csak a színház- és mozinevekről, az üzletnevekről és (a termékneveken belül) a gyógyszernevekről ejt szót.

3. A kötetben két helyen található magyar vonatkozások: a személynevek sorrendjének tárgyalásakor a szerző megemlíti, hogy a magyarban a családnév megelőzi a keresztnévet (64); a népi megnevezéseket, csúfolókat bemutató részben pedig szerepel a szerző szerint „a magyarok által régen a velenceiekre használt” *digó* szó (203).

Az egyes fejezeteket a szerző következetesen a vonatkozó terminológia és az alapdefiníciók megadásával kezdi, és gyakran tér ki tudománytörténeti vonatkozásokra is (pl. a helynévkutatást tárgyaló fejezet elején több mint egy oldal méltatja a piemonti GIOVANNI FLECHIA e téren kifejtett úttörő munkásságát: 104–7; a népi mondókákról szóló részben ismerteti a *blasone popolare* terminus megszületését és továbbélését: 205; stb.). A fejezetekben az elméleti, módszertani, történeti és statisztikai leírásokat a névállományból vett számos konkrét példa felsorakoztatása és leírása kíséri. Mindez – az Itinerari sorozat céljaival összhangban – egyszerre teszi alkalmassá a kötetet az egyetemi oktatásban való használatra és a művelt nagyközönség érdeklődésének a kielégítésére is.

FÁBIÁN ZSUZSANNA